

زناگرس نشینان چرام

مولف:

داریمش نومی

نشر: انتشارات چویل ۱۳۴

سرشناسه: غلامی داریوش، ۱۳۵۱.
عنوان و نام پدیدآور: زاگرس نشینان چرام / نویسنده داریوش غلامی
مشخصات نشر: یاسوج: چویل ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری: ۳۱۳ ص
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۹۸-۹۴-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: چرام
موضوع: زاگرس
رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ غ ۸ ۲/۲۰۸۲ DSR
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۶۲۳۵
شابک: شابک شناسی ملی: ۳۱۴۶۱۲۴

زاگرس نشینان چرام

نویسنده: داریوش غلامی
ویراستار: علی دشمن زیاری
صفحه‌آرا: عیسی رحمانی
طرح روی جلد: علی دشمن زیاری
حروفچینی: عیسی رحمانی
چاپ و صحافی: مدیران
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۳
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۹۸-۹۴-۹
ناشر: انتشارات چویل
قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	درآمدی بر چرام پژوهی
۱۲	پیش سخن
۱۶	فصل یکم : نام و نشان جغرافیایی
۴۷	فصل دوم : نام و نام
۶۵	فصل سوم : چرام و استان
۷۴	فصل چهارم : چرام در دوره اسلام
۷۳	فصل پنجم : تحولات اجتماعی و تاریخ سیاسی
	از دوره صفویه تا دوره پهلوی
۱۴۶	فصل ششم : اوضاع سیاسی چرام
	در دوره پهلوی
۱۶۳	فصل هفتم : جغرافیای اقتصادی
۱۸۰	فصل هشتم : جامعه و ساختار اجتماعی
۲۰۳	فصل نهم : جغرافیای فرهنگی
۲۱۱	فصل دهم : مشاهیر و یادمانها
۲۶۰	سخن پایانی
۲۶۴	کتاب نامه

درآمدی بر چرامیژوهی تاریخی

برای یک کرمانی که منتسب به طوایف لر در کوهستان پاریز سیرجان است و البته الفبا را در قشلاق عشایر این شهر و در سال اول دبستان از زبان یک معلم باصفای لر (کرووش امیری) روستازاده‌ای از کومه‌جا (هجرت) در جنوب نورآباد آموخته، می‌تواند خوشوقتی است که بخواند درباره کتاب «چرام» مطلبی بنویسد. امروزه ثابت شده است که لُرهای کوهستان ما برخاسته از دو دسته لُرهای کهگیلویی و پاریزی هستند؛^۱ این گروه که جمعیت قابل تأملی هم دارند از کوه پنج و دهات پاریز مانند چپو و باغ‌خوش - بیدخواص سیرجان تا رائر، باب‌گلو، سرخو، پیلو، روسکین، ... نام، ... دزون، زهکمون و تنگ چهل دختران و جبالبارز (روستاهاى باقى موجود است) شلاق دارند و از «گلّی‌کویِ میان‌کوه زیارت» و گرمسیر سیرجان تا ... روئین یافت، جنوب جیرفت و اسفندقه و درّه بُندانَرَت به قشلاق می‌روند و به قول لُرهای سیرجانی «از ایتا تا اوتا»^۲ در کوچند.

از جمله طوایف لر شیخ حسین، پسر ابینی و حیدری را در جیرفت و بافت می‌توان نام برد. لُرهای سیرجان عمدتاً از دو برادر میرزااحسنی و میرزااحسینی بوده‌اند و طوایف متعددی از آنها برخاسته در بیلاق‌های پاریز آبادی و باغ و ملک و در قشلاق‌های آن، مرتع برای چرای زمستانی دام‌های خود دارند. این طوایف هنوز هم به دنبال نام خانوادگی خود مانند مَحیپور (نام خانوادگی طایفه پدری نگارنده)، طلائیگی، امانی و علی‌پور، رضایی، گوئینی (از رشتاهای پاریز) و... پسوند «لُری» دارند و البته به آن افتخار می‌کنند؛ پسوندی که پسران این طوایف

۱. یکی از مفصل‌ترین مقاله‌ها درباره گره‌های سیرجان نوشته استاد باستانی پاریزی است با عنوان «صفای گری» که در یادنامه شادروان دکتر عبدالحسین زرین‌کوب و تجلیل از او، بهار ۱۳۵۳، ص ۲۲، (تهران: عطائی، ۱۳۵۳)، ص ۲۲.

۲. «ایتا» و «اوتا» قاعدتاً باید به صورت «ایطا» (این طرف) و «اوطا» (اون طرف)، به معنی «از سباق تا فُشلاق» باشد.

لُر زاگرس نشین در شناسنامه خود ندارند. روایت‌ها گواه از آن دارد که لُرهای این منطقه دست‌کم در دو از محدوده زاگرس به کوه‌های مرکزی کرمان کوچ کرده‌اند: یکی در دوره زندیه و دیگری در دوره مشروطه و پس از آنکه سردار اسعد بختیاری پس از فتح تهران (۱۳۲۷ق / ۱۲۸۸ش)، حکومت کرمان را به دست آورد تا چند دهه مهم‌ترین قدرت در این منطقه بختیاری‌ها بودند. همین‌گونه ارتباط را می‌توان میان طوایف شول افشار ترک‌زبان در سیرجان با طوایف شول در شمال شیراز و جنوب نورآباد و طوایف بچاقچی و افشار در بلورد سیرجان با قشقای‌های باورن با این مشاهده کرد. این همه، گونه‌ای از هم‌تباری ایلی را در مناطق مختلف ایران نشان می‌دهد.

دِه نشین و لُر به چه در کوه‌های خوش‌بیلاق و کرانه‌های شورزده کویر کرمان باشد، با دِه‌های بلوط‌خیز تاریخ‌ساز زاگرس، اهمیت طبیعت و جغرافیای طبیعی را خوب می‌داند و از آن میان بر اهمیت اختلاف ارتفاع بین بیلاق و قشلاق به خوبی آگاه است. جغرافیای متنوع و چهار فصل و به تعبیری «هفت‌اقلیم» ایران، باعث شده که در این بخش‌های گوناگون آن از تنوع طبیعی برخوردار باشند، بلکه گاه در هر شهر یا روستا و ولایتی از آن، چندین گونه از اقلیم را می‌توان مشاهده کرد: فاصله بیلاق با فلات بخش تا قشلاق‌های سوزان گاه به کمتر از ده کیلومتر می‌رسد و گاه فاصله با روستاهای مرتفع‌تر از ۳۰۰۰ متر با کویرهای سوزان و روستاهای گرمسیری بیش‌تر است. راه ندارد و این امر را در استان‌هایی چون خراسان، کرمان، سیستان و بلوچستان، ارس، یزد، سمنان، کهگیلویه و بویراحمد و... به خوبی می‌توان جستجو کرد. هم‌رنگی از مهمترین دلایل شکل‌گیری آبادی‌ها، شهرها، تکوین تمدن و طبیعت سراسر ایران، سلاطین و عشایر کوچنده بوده است.

چرام در کهگیلویه یکی از بهترین نمونه‌های تأثیرگذاری اختلاف ارتفاع و تنوع اقلیمی در تنوع شیوه‌های زندگی اجتماعی و تنوع اقتصادی است. چرام این وضعیت را به خوبی نشان می‌دهد و می‌تواند الگویی باشد در بررسی وضعیت اجتماعی و اقتصادی مناطقی از ایران که برخوردار از دو گونه آب و هوایی متمایز

هستند. این عامل جغرافیایی در سیر تاریخ اقتصادی این منطقه نقش مهمی داشته است. برخورداری منطقه چرام از چراگاه‌های وسیع و گسترده تأییدی است بر تأثیر طبیعت و اقلیم در نامگذاری آن منطقه. منطقه‌ای که در پیوند با دو شیوه مهم زندگی ده‌نشین و شبانکارگی، زمینه را برای زندگی شهری، توسعه اقتصادی و باقی‌مانده‌های تجاری فراهم کرده و در شکوفایی تمدن ارجان مهم بوده است؛ چنانچه طبیعت و اقلیم سرزمین چرام آن را به گونه پرباب‌ترین ناحیه در کهگیلویه بویراحمد و برخورداری از مراتع مهم، مورد توجه دامداران و کوچ‌روها قرار می‌داد. از دیگر دلایل، جاری بودن رودها و چشمه‌های دائمی و پرباب در این منطقه، جلگه چرام را به یکی از مهم‌ترین جایگاه کشاورزی کشت برنج و حبوبات و برخورداری از باغ‌های سردسیر و گرمسیر در منطقه قرار داده است.

در منطقه چرام مانند بسیاری از مناطق کوهپایه‌ای دیگر در ایران، اختلاف ارتفاع به‌شدت در جامعه، اقتصاد، فرهنگ، تحولات شهرها و آبادی‌ها تأثیرگذار بوده است. باغ‌های سردسیر در دامنه کوه‌های فراتر از ۲۵۰۰ متر قرار گرفته‌اند و در شیب تند مشرف بر مناطق گرمسیر قرار دارند. این امر باعث می‌شود که تنوع اقلیمی شرایط بهره‌برداری از محصولات گرمسیر و سردسیر را توأمان فراهم کند. برای دامداران کوچ‌رو مناطقی مانند چرام از آن رویه است که در اندک زمانی بین ییلاق و قشلاق کوچ می‌کنند. این تأثیر را در تولید محصولات کشاورزی نیز می‌توان دید. مقدسی هم در هزار سال پیش خوب متوجه این موضوع بوده است. وی در بیان محصولات ارجان می‌نویسد: «قصبه‌ای است با سلسله‌ای بی‌توار، پر خیر، با شهرهای بزرگ و مردم مرفه. هم یخ دارد هم خرم. بعضی از جغرافی‌دانان مانند ابن‌بلخی نیز از آب‌های روان و سرمای سخت این منطقه سخن گفته‌اند. سرزمین‌هایی که از چنین ویژگی اقلیمی برخوردارند در هر چهار فصل سال میوه و محصول خواهند داشت؛ در نتیجه همواره جاده‌های تجاری بستر

۱. ابو عبدالله محمد بن احمد مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ترجمه علینقی منزوی. چاپ دوم

کاروان‌هایی خواهند بود که می‌توانند از مسیر چنین آبادی‌هایی گذشته و تجارت خوبی داشته باشند.

چرام با آنکه از ویژگی‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی قابل تأملی برخوردار است، اما چندان که باید با اقبال پژوهشگران مواجه نبوده است. از دهه ۱۳۵۰ (۱۹۷۰) که هاینس گاوبه^۱ آلمانی پژوهشی میدانی و توأم با مطالعات گسترده در متون تاریخی را در این منطقه سامان داد، توجه به چرام، ازجان و کهگیلویه بیشتر شد اما در واقع با انتشار دستاورد تحقیقی گاوبه با عنوان *تاریخ و کهن‌گیلویه از فتح عرب تا پایان دوره صفوی آن تحقیقات ناتمام ماند*. در بررسی آبادی‌ها، پایگاه‌های میان‌جاده‌ای و همه بخش‌های این سرزمین گنجینه‌های شبکه معماری - تاریخی و مهم در حوزه باستان‌شناسی دارند که شایان توجه است. تحقیق باستان‌شناختی - تاریخی گاوبه مبتنی بر توپوگرافی تاریخی^۲ است. این زمان و این زمان که پژوهش مفصل آقای داریوش غلامی دبیر با تجربه، اندیشمند و دانا و خاورشناس چرامی می‌باشد، تحقیق بایسته‌ای درباره چرام انجام نشده است و این امر از جهت کتاب حاضر را به خوبی نشان می‌دهد. هر دوی این تحقیقات بر اساس یک الگوی جغرافیایی مبتنی بر توجه به دو منطقه مهم آب و هوایی - گرمسیر و سردسیر - چرام انجام گرفته‌اند و به بررسی پیوند جغرافیا و تاریخ در محیط اجتماعی پرداخته‌اند.

آقای غلامی در این پژوهش نشان داده که هر دو زمین را بررسی کرده است و هم «زمان» را؛ یعنی هم جغرافیای منطقه را مطالعه کرده و به وجهی که موجب آن را سیر کرده و هم تاریخ آن را در لابه‌لای «تاریخ‌نوشته‌های جغرافیایی» و متون و اسناد تاریخی به تحقیق و تفحص نشسته است. واقعیت امر این است که برخلاف تصور برخی از پژوهشگران، تحقیق در جغرافیای تاریخی کار ساده‌ای نیست. در جغرافیای تاریخی باید، تاریخ، جغرافیای طبیعی و انسانی، اقتصاد، فرهنگ، یادمان‌ها، جوامع شهری، عشایری و روستایی، مردم‌شناسی تاریخی، تاریخ اداری و

^۱. Heinz Gavbe

^۲. Historical Topography

سیاسی، تحولات طبیعی و اجتماعی، تأثیرگذاری دوسویه انسان و محیط و دهها موضوع میان رشته‌ای دیگر به دیده کنجکاوانه اما با رویکرد تاریخ‌پژوهانه توأم با جغرافیانگاری به محک اندیشه سنجیده و تدوین شود. در این میان مهم‌ترین ویژگی برای پژوهنده جغرافیای تاریخی یک سرزمین، آگاهی او از آن سرزمین خواهد بود؛ زاده شدن و رشد یافتن در یک سرزمین و از تبار ساکنان آن سرزمین بود. مهمترین ویژگی محققانی است که درباره بوم و بر اجدادی خود پژوهش می‌کنند. این ویژگی در کنار علاقه، پشتکار و تحقیقات آقای غلامی قرار گرفته و امتیازی مهم است که ایشان در تحقیق خود از آن بهره گرفته‌اند. اگرچه آقای غلامی به اندازه کافی برای امیدبخش هم برای ایشان و هم برای پژوهش در عرصه جغرافیای تاریخی چرام، کهگیلویه و ارژان قابل پیش‌بینی است.

حسن باستانی راد

دانشگاه شهید بهشتی

مهر ماه ۱۳۹۱

■ پیش‌سخن

کوهستان‌های زاگرس در سراسر دوره‌های تاریخی همواره به عنوان سکونت‌گاه اقوام و گروه‌های انسانی مطرح و معروف بوده است، ساکنان کوهستان‌ها همواره در حفظ و تداوم جنبه‌های فرهنگی و هویتی پیشینیان خود موفق تر بوده‌اند و در این ارتباط جغرافیا نقش تعیین کننده‌ای در حفظ و حراست از ساکنان خود بر عهده داشته است، تلاش در خصوص رمز گشایی از زندگی این اقوام و نقش جغرافیا در زندگی آنان از دوره‌های کهن مورد توجه حکما و دانشمندان بوده است. جغرافیای تاریخی چگونگی سازش انسان و محیط را در سراسر زمان، با تأکید بر مکان‌های جغرافیایی بررسی می‌کند و به عنوان یکی از گرایش‌های مهم در رشته‌ای تاریخ و جغرافیا نقش مهمی در بازگویی تاریخ و تعامل انسان با محیط را دارد. همانگونه که هر انسان جنبه‌های گوناگونی دارد، جامعه انسانی نیز برای بررسی‌های مختلفی است و در بستر جغرافیا، انسان و جامعه انسانی با جنبه‌های مختلف آن همواره اثر پذیری و اثر گذاری داشته‌اند.

«اچ سی داری» یکی از برجسته‌ترین نمایندگان جغرافیای تاریخی انگلیس مناسبات میان تاریخ و جغرافیا را به استناد چهار رویکرد مورد تحقیق قرار می‌دهد:

۱. جغرافیایی که در خدمت تاریخ قرار

۲. جغرافیای گذشته

۳. تاریخ سازگاری های انسان با محیط

۴. تاریخ عامل تفسیر کننده حال.^۱

جغرافیا می‌تواند به عنوان تصویرگر تاریخ گذشته جوامع انسان مورد استفاده واقع شود و این نوع نگرش تا جایی است که «میشله» جغرافیا را «جغرافیای تاریخ» می‌داند.^۱

۱. ژاک شبلینگ، جغرافیا چیست، ترجمه سیروس سهامی (مشهد: انتشارات محقق، ۱۳۷۷)، ص

هر چند در تعریف جغرافیای تاریخی وحدت نظر حاکم نیست، ولی از میان همه تعاریف، بررسی نوع تعامل انسان و جوامع انسانی-با محیط در گذر زمان و تغییر و تطور آن مورد نظر است و فرآیندی است برای بازشناسی بهتر تاریخ و درک مسائل جغرافیایی کنونی، «هدف جغرافیای تاریخی، تشخیص نوع روابطی است که انسان برای داشتن زندگی بهتر در مناطق مختلف جغرافیایی با محیط زندگی خود برقرار کرده است».^۱

فواید جغرافیای تاریخی در رابطه با تعاریف و اهداف آن قابل درک است، - آشنایی با توانمندی های مکان مورد تحقیق، شیوه های سازگاری انسان و محیط در سیر زمان، فرآیندهای تأثیر گذار اقلیم و مکان بر جنبه های اجتماعی - سیاسی و اقتصادی، فرهنگی، جوامع انسانی با تأثیر پذیری مکان از انسان همه از فواید پیش روی دانش است و حتی برخی آن را حلال تعارض مربوط به جهانی سازی می دانند: «بسیاری از پژوهشگران، در دنیای کنونی که رو به «مدرنیته» دارد، جغرافیای تاریخی را از مهم ترین دانش ها برشمرده اند، در نظر این گروه، سختی های پیش روی دنیای جدید، در پیالای سنت و مدرنیته و جهانی سازی، از طریق آگاهی های جغرافیای تاریخی دست می آید و از این راه است که می توان برای آن راهکارهایی نو اندیشید، می توان تبیین و شناخت مکان ها از دیدگاه همه جانبه جغرافیای تاریخی، نظام ها و ساختارهای نوین جهانی را بر قلمروهای فرهنگی و اجتماعی پایه ریخت».^۲

۱. ژاک شپلینگ، ص ۱۶۲.

۲. حسن بیگ محمدی، مقدمه ای بر جغرافیای تاریخی ایران، ج اول (اصفهان: دانشگاه اصفهان، ۱۳۷۷)، ص ۱۵.

۳. حسن باستانی راد، آموزش و پژوهش میان رشته ای در جغرافیای تاریخی، پژوهشنامه ی انجمن ایرانی تاریخ، س ۱، ش چهارم (تابستان ۱۳۸۹)، ص ۲۸.

با این توصیف، اهمیت پژوهش جغرافیای تاریخی در برنامه‌ریزی های کلان قابل فهم است و موفقیت هر گونه برنامه‌ریزی وابسته به درجه شناخت کارشناسان مربوطه از «محوطه هدف» بستگی پیدا خواهد کرد.

مطالبی که در این کتاب به خوانندگان محترم عرضه می‌گردد برگرفته‌ای است از پایان نامه نویسنده برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در گرایش تاریخ ایران اسلامی از دانشگاه شهید بهشتی تهران، با توجه به دقت و پشتکار پژوهشگر در بررسی تاریخ، شناخت مناطق مختلف و مشخص کردن توانمندی‌های انسانی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی محدوده مورد تحقیق و تاثیر جغرافیا در این خصوص، همکاری موثری که در این پژوهش از سوی استادان محترم (آقایان دکتر باستانی و دکتر سیاهپور) و همچنین داوری موشکافانه آقای دکتر کورش فتحی انجام گرفته، لذا با حفظ ساختار پژوهش و تغییرات حداقلی به خوانندگان عرضه می‌گردد.

در این اثر تلاش بر آن بوده که در هر دوره با بهره گیری از منابع دست اول و یافته‌های محققان معاصر و همچنین تحقیقات میدانی به عنوان مکمل، به بررسی جغرافیای تاریخی چرام از دوره باستان تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی، پرداخته شود. مناطق مختلف استان کهگیلویه و بویراحمد به بر اساس شواهد موجود، از دوره‌های کهن جایگاه تمدنی و سکونت‌گاه گروه‌های انسانی بوده، اما کمتر به این موضوع پرداخته شده است، در خصوص چرام هر چند مطالعاتی در منابع سده‌های نخست اسلامی ارائه گردیده اما، این پژوهش در بررسی جغرافیای تاریخی چرام جایگاه ممتازی خواهد داشت. از همه استادان و مطلعانی که در انجام این امر همکاری صمیمانه‌ای داشته‌اند تشکر و قدر دانی می‌گردد، امید است که این پژوهش در معرفی چرام موثر باشد و زمینه‌ای برای تحقیقات گسترده‌تر در سراسر سرزمین‌های زاگرس و معرفی توانمندی‌های این خطه از سرزمین ایران عزیز و سرافراز گردد. علاقه‌مندان و مطلعان محلی به ویژه آقایان جهانگیر چرامی، عطا طاهری، جمشید غلامی، نصیر هادیپور، محمد پناهی و زنده یادها

شمشیری و خانیپور، نقش ویژه‌ای در انجام این پژوهش داشته‌اند که از همه بزرگوارانی که در انجام این پژوهش قبول زحمت فرمودند مراتب قدردانی خود را اعلام می‌دارم. در خاتمه از همکاری صمیمانه و مستمر عمه زاده مهربانم آقای عیسی رحمانی که در تمامی مراحل انجام این پژوهش مرا یاری نمودند، کمال تشکر را دارم.

www.ketab.ir

فصل یکم:

■ نام و نشان جغرافیایی

موقعیت جغرافیایی کهگیلویه و بویراحمد در سیر تاریخ

استان کهگیلویه و بویراحمد به مساحت ۱۶۲۶۴ کیلومتر مربع است، حدود یک درصد مساحت کشور را تشکیل می دهد و بین ۲۹ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۹ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ در جنوب غربی کشور ایران واقع است. این استان شمال به استان چهارمحال و بختیاری، از شمال خاوری به استان اصفهان، از خاوری جنوب خاوری به استان فارس، از جنوب به استان بوشهر و از غرب به استان هرمزگان محدود است،^۲ و دارای هفت شهرستان می باشد: ۱. بویراحمد ۲. کهگیلویه ۳. گنبدکاوین ۴. چرام ۵. دنا ۶. باشت ۷. بهمنی.

فلات ایران و به تبع آن رشته کوه زاگرس، از دوره های کهن قلمرو تمدن های زیادی بوده است، به دلیل فراگیر بودن تمدن ایلام (عیلام) مبحث این پژوهش از تمدن ایلام آغاز می گردد. «بهاروند» در توضیح تقسیمات ایالتی تمدن ایلام باستان، ضمن تقسیم ایلام به پنج ایالت موقعیت فعلی جغرافیایی استان کهگیلویه و بویراحمد را جزئی از ایالت انشان می داند.

---

۱. جهان زیر نریسیان، کهگیلویه و بویراحمد از دیدگاه آمار، انتشارات: سازمان برنامه و بودجه استان، یاسوج: ۱۳۷۸، ص ۱۴.

۲. عباس جعفری، گیتا شناسی ایران، جلد سوم (تهران: انتشارات موسسه جغرافیا و کارتوگرافی گیتاشناسی، ۱۳۷۹)، ص شصت و پنج مقدمه.

۳. سکندر امان اللهی بهاروند، قوم لر، ج ۲ (تهران: آگاه، ۱۳۷۴)، ص ۶۲ - ۶۱.